

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 17.10.2024

Kabul Tarihi: 03.12.2024

Article Type: Research article

Submitted: 17.10.2024

Accepted: 03.12.2024

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1569295>

Tansu řANA¹

HAMDULLAH SUPHI TANRIÖVER'İN TÜRK TOPLUMUNUN MODERNLEşME (BATILILAşMA) SÜRECİNE DAİR FİKİRLERİ (1908-1923)

Öz: Bu alışma, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türk toplumunun 1908-1923 yılları arasındaki modernleşme (batılılaşma) sürecine dair fikirlerini ele almaktadır. Osmanlı'nın son döneminde, devleti kurtarmak için Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi fikir akımları ortaya çıkmıştır. Osmanlı aydınları da hangi fikir akımına yakınlarsa o akımla ilgili düşüncelerini paylaşmışlardır. Batıcılık, bunların içinde en çok fikir beyan edilen ve tartışılanlardan biri olarak yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren hız kazanan Batılılaşma girişimleri, özellikle eğitim, kadın hakları, toplum ve devlet yapısı üzerinde etkili olmuştur. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devam eden Batılılaşma süreci, Osmanlı aydınları tarafından Türk toplumuna uygunluğu açısından değerlendirilirken Hamdullah Suphi Bey de bu süreçle ilgili farklı konularda fikirlerini paylaşmıştır. Hamdullah Suphi Bey'in bu

¹ Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, tansu_sana@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4336-2055>.

dönemle ve konuyla ilgili fikirlerinin ortaya konulması önemlidir çünkü kendisi Cumhuriyet döneminde Türk Ocakları Başkanlığı, bakanlık, büyükelçilik, milletvekilliği gibi önemli görevler üstlenmiş birisidir. Osmanlı'nın son yıllarından Cumhuriyet'in ilanına kadar olan geçiş dönemindeki fikirlerinin irdelenmesi, yer aldığı bu görevlerdeki tutum ve davranışlarının anlam kazanması açısından değerlidir. Literatür taramasında tespit edilen eksiklik nedeniyle ortaya konulan bu çalışmanın alandaki önemli bir boşluğu kapatacağı ve yeni çalışmalara fikir verebileceği düşünülmektedir. Araştırmanın büyük bir kısmı Hamdullah Suphi Bey'in fikirlerinin yer aldığı Osmanlıca kaynaklardan oluşmaktadır. Bu kaynakların yanı sıra Şerif Mardin, Tarık Zafer Tunaya, Rifa'at Ali Abou-El-Haj, Bernard Lewis, Kemal Karpat, Niyazi Berkes gibi önemli isimlerin çalışmalarından da yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hamdullah Suphi Tanrıöver, Batılılaşma, Modernleşme, Türk Toplumunu.

HAMDULLAH SUPHI TANRIÖVER'S IDEAS ON THE MODERNIZATION (WESTERNIZATION) PROCESS OF TURKISH SOCIETY (1908-1923)

Abstract

This study examines Hamdullah Suphi Tanrıöver's ideas about the modernization (Westernization) process of Turkish society between 1908-1923. In the last period of the Ottoman Empire, schools of thought such as Ottomanism, Westernism, Islamism and Turkism emerged in order to save the state. Ottoman intellectuals also shared their thoughts on whichever school of thought they were close to. Westernism was one of the most frequently expressed and discussed of these. Westernization initiatives, which gained momentum from the last period of the Ottoman Empire, were particularly effective on education, women's rights, society and state structure. While the Westernization process that continued from the Ottoman Empire to the Republic was evaluated by Ottoman intellectuals in terms of its suitability for Turkish society, Hamdullah Suphi Bey also shared his ideas on different issues related to this process. It is important to present Hamdullah Suphi Bey's ideas about this period and the subject because he was someone who undertook important duties such as the Presidency of the Turkish Hearths, ministry, ambassadorship, and parliamentary membership during the

Tansu ŞANA

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türk Toplumunun Modernleşme (Batılılaşma) Sürecine Dair Fikirleri (1908-1923)

Republican period. Examining his ideas during the transition period from the last years of the Ottoman Empire to the declaration of the Republic is valuable in terms of making sense of his attitudes and behaviors in these duties. It is thought that this study, which was presented due to the deficiency identified in the literature review, will fill an important gap in the field and provide ideas for new studies. A large part of the research consists of Ottoman sources containing Hamdullah Suphi Bey's ideas. In addition to these sources, the works of important names such as Şerif Mardin, Tarık Zafer Tunaya, Rifa'at Ali Abou-El-Haj, Bernard Lewis, Kemal Karpat, Niyazi Berkes were also used.

Keywords: Hamdullah Suphi Tanrıöver, Westernization, Modernization, Turkish Society.

GİRİŞ

Osmanlı, yükseliş devrinin sonlarına yaklaşırken değişen iktidar dengeleri devletin güçlü döneminin artık geride kalmaya başladığını göstermekteydi. II. Selim döneminde başlayıp III. Murat'la devam eden, Bâb-ı Âli'nin daha fazla ön plana çıktığı devlet olgusu, 16.yüzyılın sonundan itibaren sürekli hale gelmeye başlamıştı. Bu yeni anlayışla birlikte, dönemin layiha yazarlarından olan Mustafa Ali ve Koçi Bey gibi devlet görevlileri liyakatsizliğin, yolsuzluğun, müsadere, tımar ve vergi sisteminin işleyişinde yaşanan aksaklıkların, yeniçerilerin disiplinsizliğinin ve memuriyetlerin parayla satılmasının devlet ve toplumda bozulmalara, isyanlara yol açtığını dile getirmişlerdir. Devlet, bozulmanın nedenleriyle ilgili yaptırdığı araştırmalar ve yazdırdığı raporlar sonucunda düzenlemeler yapmaya çalışmıştır. Bu dönemdeki en kritik kırılmaysa artık Avrupa'nın Osmanlı'dan üstün olduğunun kabullenilmesiyle yaşanmıştır.²

Osmanlı'daki ilk Batılılaşma teşebbüsleri 18.yüzyılda başlamıştır. 1718-1730 yılları arasında sadrazam olarak görev yapan Damat İbrahim Paşa'nın döneminde Viyana ve Paris'e elçiler gönderilmiş, matbaayla ilgili çalışmalar

² Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel-Canay Şahin, (Ankara: İmge Kitapevi, 2006), 50-92.

gerçekleştirilmiştir.³ III. Selim devrindeki modernleşme çabaları ilk önce ordu içinde başlatılmış olsa da yıllar geçtikçe eğitim, hukuk gibi sahalara, son yüzyıldaysa toplumsal alana yayılmıştır. II. Mahmut döneminde kılık kıyafette yapılan düzenlemeler, nüfus sayım işlemleri, hanedanın kendi inisiyatifiyle mutlak iradesini kısıtlayıcı kararlar alması, devletin Osmanlı toplumunda yaşayan her bireye vaat ettiği can, mal, namus güvenliği, kadınların toplum içinde daha fazla görünür olması gibi adımların her biri toplumsal modernleşme üzerinde çalışıldığının bir göstergesidir. II. Abdülhamit ise modern tarzda Mekteb-i Hukuk, Mekteb-i Maliye, Ticaret Mektebi, Ziraat Mektebi, Aşiret Mektebi gibi okullar açmış, kendisinden önce kurulan Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Mülkiye gibi okulları ve orduyu yenilemek için çalışmıştır.⁴ Bu yeni okulların açılması sonucunda Batı tarzı eğitimle yetişenler çoğalmaya başlamış, bu durum medrese eğitimiyle yetişen kesimi rahatsız etmiştir. Eski anlayışın sürmesini isteyenler II. Abdülhamit'e bağlı kalırken yeni anlayışın üstün gelmesi gerektiğini öne sürenlerse II. Meşrutiyet'in ilanı ve Kanun-i Esasî'nin yeniden yürürlüğe koyulması için çabalamışlardır.⁵

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini ve Kanun-i Esasî'nin tekrar yürürlüğe girmesini yeterli görmeyenler farklı fikirler öne sürmeye devam etmişlerdir. Bu dönemde ortaya çıkan İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık fikir akımlarını öne süren aydınlar hangisinin devletin kurtuluşunu sağlayacağına dair görüşlerini kamuoyuyla paylaşmışlardır. Devlet, öncelikle Osmanlıcılık fikrini desteklemiş, toprak kayıpları nedeniyle gayrimüslim nüfus azalınca İslamcılık fikrine tutunmaya çalışmıştır. Bu fikir devlet politikası olarak en çok II. Abdülhamit devrinde ön plana çıkmıştır. İttihat ve Terakki dönemindeyse ilk başta Osmanlıcılık, sonra İslamcılık fikri yayılmaya çalışılmıştır ancak azınlıkların bağımsız olma çabaları nedeniyle bu iki fikirle devletin kurtulmasının mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. İttihat ve Terakki iktidardayken son çare olarak Türkçülüğün devleti kurtaracak fikir olduğu düşünülmüş ve uygulanmak

³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 46-48.

⁴ François Geogron, *Sultan Abdülhamit*, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Homer Kitabevi, 2006), 278-293.

⁵ Ercan Uyanık, "II. Abdülhamit'in Eğitim Politikaları: Gidişimiz Saadet ve Terakki Yoludur", *Yeni Türkiye*, S.59, (2014):1516-1523.

Tansu ŞANA

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türk Toplumunun Modernleşme (Batılılaşma) Sürecine Dair Fikirleri (1908-1923)

istenmiştir. Devletin takip ettiği bu yolun kurtuluş için çözüm olmadığına inananlar Batılılaşmaktan başka yol olmadığını ileri sürmüşlerdir.⁶

Bu çalışmaya konu olan Hamdullah Suphi Bey, o dönemde Türkçülük fikir akımını desteklemiş, dönemin en önemli Türkçü cemiyetlerinden biri olan Türk Ocaklarına başkanlık etmiş, Türk Yurdu, Turan gibi çeşitli Türkçü yayınlarda yazılar yazmış, bu konuyla ilgili konferanslar vermiştir. Osmanlı döneminde Darülfünun, Darülbedayi gibi önemli okullarda öğretmenlik, Son Mebusan Meclisi'nde Antalya mebusluğu, Kurtuluş Savaşı döneminde ve sonrasında Maarif Vekillikleri, 1931-1944 yılları arasında Bükreş Büyükelçiliği, yedi dönem TBMM milletvekilliği, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti (DP) içerisinde 1957 yılına kadar aktif siyaset yapmış önemli bir şahsiyettir. Hamdullah Suphi Bey bu sıfatlarının dışında 1931 yılında Türk Ocakları'nın feshedilmesiyle, CHP'nin 1947 kurultayında dini meselelerle ilgili öne sürdüğü fikirlerinin tartışma konusu olmasıyla, bu tartışmalar üzerine CHP'den DP'ye geçmesiyle de Türkiye'nin siyasi tarihinde iz bırakmıştır.⁷

Bu çalışmanın kapsamına giren 1908-1923 yılları arasındaki Hamdullah Suphi Bey'i odağa alan çalışmalara bakıldığında literatürde bir boşluk olduğu görülmektedir. Bu konuyla ilgili literatür taramasında tespit edilen bazı çalışmalar şöyledir: Cemal Güven ve Ekrem Zahid Boyraz'ın ortaklaşa çalışması olan "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in İlk Maarif Vekilliği Dönemi Faaliyetleri" adlı makalede Hamdullah Suphi Bey'in 1920-1921 yılları arasında yaptığı Maarif Vekilliği döneminde gerçekleşmiş olan İstiklal Marşı'nın kabulü, I. Maarif Kongresi'nin toplanması gibi önemli gelişmelerin yer almasının yanı sıra Hamdullah Suphi Bey'in eğitime bakışının genel bir çerçevesi de çizilmiştir.⁸ Mustafa Eski'nin "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Kastamonu'da Verdiği Konferans" adlı çalışmasında 1922 yılında Kastamonu'yu ziyaret eden

⁶ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 105-110.

⁷ Ahmet Yıldız, "Hamdullah Suphi Tanrıöver", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 642-650.

⁸ Cemal Güven-Ekrem Zahid Boyraz, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in İlk Maarif Vekilliği Dönemi Faaliyetleri", *OPUS: Uluslararası Toplum Araştırmaları*, C.6, S.10, (2016):286-317.

(ATAD)

Hamdullah Suphi Bey'in orada verdiği konferansın içeriği paylaşılmıştır.⁹ Yine Mustafa Eski'ye ait olan "Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Kastamonu'da Yapılan İki Mülakat" adlı çalışmada Hamdullah Suphi Bey'in 1922 yılında Kastamonu'ya yaptığı ziyaret esnasında Açık Söz gazetesine verdiği röportajlar yer almıştır.¹⁰ Abdurrahim Güzel'in "İlk Milli Eğitim Bakanlarımızdan Hamdullah Suphi Bey ile Maarif Üzerine Bir Konuşma" isimli çalışmasında Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in 1921 yılında Hâkimiyet-i Milliye gazetesine verdiği bir mülakat değerlendirilmiştir.¹¹ Murat Demir'in yüksek lisans tezi olan "Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Eğitim ve Kültür Anlayışı" adlı araştırmada Hamdullah Suphi Bey'in eğitime bakışı, Maarif Vekilliği dönemlerindeki eğitim uygulamaları ve kültürle ilgili görüşleri üzerinde durulmuştur.¹² A. Fikret Kılıç'ın "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Dağ Yolu Adlı Kitabında İleri Sürülen Fikirler" makalesinde Hamdullah Suphi Bey'in 1928 yılına kadar olan hitabelerini içeren "Dağ Yolu" kitabındaki bazı fikirler "Milliyet Meselesi", "İnsan Yetiştirme Problemi" gibi başlıklar altında ele alınmıştır.¹³ Necati Akder'in kaleme aldığı "Hamdullah Suphi Tanrıöver'de Milliyet Fikri ve Milliyetçilik Mefkuresi" adlı çalışmada genel olarak milliyetçiliğin kökenleri, Türk milliyetçiliğine katkı sağlayan Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi önemli isimlerin milliyetçilikle ilgili görüşleri, Hamdullah Suphi Bey'in milliyet ve milliyetçilik hakkındaki fikirleri incelenmiştir.¹⁴

Hamdullah Suphi Bey'in Türk toplumunun modernleşmesiyle ilgili düşüncelerini en açık şekilde ortaya koyan kaynaklardan bir tanesi 1925 yılında TBMM'de yaptığı, teceddüdün (yenileşme) ne olduğunu anlatan konuşmasıdır. Bu konuşmada Türk toplumunun neden Batılılaşması gerektiğini ve

⁹ Mustafa Eski, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Kastamonu'da Verdiği Konferans", *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.8, S.38, (1997):501-519.

¹⁰ Mustafa Eski, "Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Kastamonu'da Yapılan İki Mülakat", *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.8, S.37, (1997):89-98.

¹¹ Abdurrahim Güzel, "İlk Milli Eğitim Bakanlarımızdan Hamdullah Suphi Bey ile Maarif Üzerine Bir Konuşma", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, S.2, (1988):355-360.

¹² Murat Demir, "Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Eğitim ve Kültür Anlayışı", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2010):226.

¹³ A. Fikret Kılıç, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Dağ Yolu Adlı Kitabında İleri Sürülen Fikirler", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi*, C.1, S.1, (1991):43-66.

¹⁴ Necati Akder, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'de Milliyet Fikri ve Milliyetçilik Mefkuresi", *Türk Kültürü*, S.45, (1966):747-789.

Batılılaşmanın aslında ne olduğunu ortaya koymuştur.¹⁵ Gazi Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayı o kadar beğenmiştir ki bir kitapçık olarak basılıp yurt genelinde dağıtılmasını istemiştir.¹⁶ Bu konuşmanın yapıldığı yıl bu araştırmanın kapsadığı döneme girmediği için burada yer verilmeyecektir. Ancak bu konuşmanın başka bir önemi daha vardır. Hamdullah Suphi Bey bu konuşmayı yaptığında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, rejim değişmiş, saltanat kaldırılmıştır. Türkiye son sürat Batılılaşma yolunda ilerlemektedir. Bu yüzden hatiplik özelliğiyle öne çıkan bir ismin böyle bir konuşma yapması şaşırtıcı değildir. Ancak Cumhuriyet öncesi dönemde Türk toplumunun Batılılaşmasıyla ilgili fikirleri nelerdir? Cumhuriyet öncesinde ve sonrasında bu konuyla ilgili fikirleri değişkenlik göstermiş midir yoksa aynı çizgide mi devam etmiştir? İşte bu çalışma 1908-1923 yılları arasındaki Hamdullah Suphi Bey'e odaklanarak bu konuyla ilgili Cumhuriyet öncesi fikirlerini ortaya koyma amacı taşımaktadır. Yukarıda verilen örnek çalışmalara bakıldığında Hamdullah Suphi Bey'in Cumhuriyet öncesi dönemde Türk toplumunun Batılılaşması hakkında ne düşündüğüyle ilgili bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bu araştırma, literatürde tespit edilen bu eksikliği kapatma amacıyla ele alınmıştır.

1. Osmanlı'nın Son Döneminde Ortaya Çıkan Fikir Akımlarına Genel Bir Bakış

Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan fikir akımlarının birbirlerinden çok farklı yönleri olsa da hepsinin temelinde yatan düşünce Osmanlı'yı kurtarmak ve çöküşün önüne geçmektir. Osmanlılık bu amacı taşıyan ilk fikir akımı olmuştur. Millet esasına dayanan Osmanlı, 1830'larla birlikte vatandaşlık ve hukuksal eşitlik esasına dayanan bir siyasi anlayışa geçiş yapmıştır. Osmanlılık düşüncesi 1865 yılında kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından sahiplenilmiştir. Cemiyetin kurucularından olan Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Şinasi gibi önemli aydınlar Tercümân-ı Ahvâl, Tasvir-i Efkâr, Hürriyet, Muhbir gibi

¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, (İstanbul: Yedigün Matbaası, 1960), 107.

¹⁶ Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, (İstanbul: Menteş Kitabevi, 1968), 130.

yayımlarla devletin nasıl kurtulabileceğine dair fikirlerini ortaya koymuşlardır. Yeni Osmanlılar, Osmanlı topraklarının farklı yerlerinden gelen değişik kesimlerin parlamentoda temsil edilmesiyle devletin bütünlüğüne tehdit oluşturan bağımsızlık hareketlerinin ortadan kalkacağına inanmışlardır. 1889'da II. Abdülhamit yönetimine muhalif olarak ortaya çıkan Jön Türkler de Yeni Osmanlıların izinden gitmiştir. Prens Sabahattin, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet gibi önemli isimlerden teşekkül eden Jön Türkler, Osmanlıcılığı devleti bir arada tutacak yegâne fikir olarak görmüştür. Osmanlıcılık fikri İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde de belli bir süre devam etmiş, Balkan Savaşları'ndan sonra etkisini yitirmiştir.¹⁷

Osmanlı aydınları arasında etkili olan diğer bir fikir akımı İslamcılığı destekleyenler Sırât-ı Müstakim, Sebilürreşad gibi yayımlar çıkararak fikirlerini topluma yaymaya çalışmışlardır. Bu akımın Eşref Edip, Mehmet Akif, şemsettin Günaltay, Sait Halim Paşa gibi önemli destekçileri olmuştur.¹⁸ İslamcılara göre Osmanlı İslâm'ın esaslarından koptuğu için zayıflamıştır. Bu kopuşla birlikte oluşan boşluk Batılı fikirlerle doldurulmaya çalışılmıştır. Batı'dan alınacak unsurlar yalnız teknik olabilirdi. Kültür, din, toplumsal fikirler İslâm'ı kaynak almalıydı.¹⁹ Yaşanan toprak kayıpları neticesinde Osmanlı tebaası olan Hristiyan nüfusun büyük bir kısmı Osmanlı sınırları dışında kalınca II. Abdülhamit halifelik unvanını kullanarak Osmanlı'nın Müslüman tebaası üzerinde İslâm'ın birleştirici gücünden yararlanmak istemiş, bu nedenle İslamcılık akımına yakın durmuştur. Bir süre sonra Arnavut, Arap, Boşnak gibi Müslüman unsurların da bağımsızlıklarını ilan etmek istemeleri İslamcılık fikrinin devlet politikası olarak kullanılmasını zorlaştırmıştır.²⁰

Diğer bir akım olan Türkçülük fikrini ortaya koyan aydınlara göre Türkçülük bayrağı altında toplanmak memleketin tek kurtuluş yoluordu. Bu akımı Osmanlı'ya Rusya'dan gelen Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, İsmail Gaspralı gibi Türkler yaymıştır. Bu akımın temsilcileri arasında Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Halide Edip, Mehmet Emin gibi önemli isimler de yer almıştır. Türk İli,

¹⁷ Sina Akşın Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet'e Deoreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 88-117.

¹⁸ şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset: Makaleler 3*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 11-18.

¹⁹ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, 107.

²⁰ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı 2*, (İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1998), 53-59.

Türk Yurdu, Turan gibi süreli yayınlarla bu fikirlerini yaymaya çalışan Türkçüler, Hamdullah Suphi Bey'in başkanlığını yaptığı Türk Ocakları sayesinde bir cemiyet altında örgütlenmişlerdir. Türkçülük akımı Balkan Savaşları'ndan sonra başlayan yükselişini Türkiye kurulduktan sonra da devam ettirmiştir.²¹

Son önemli fikir akımıysa Batıcılıktır. Kılıçzade Hakkı, Celal Nuri, Abdullah Cevdet gibi önemli aydınlar bu akımın öncüleri olmuşlardır. Abdullah Cevdet'e göre Batılılaşma bir sürecin sonu değil bir arayışın başlangıcıydı.²² Batılılaşma çabalarını destekleyenler Osmanlı'nın kurtuluşunun Batı'yı tümüyle örnek almaktan geçtiğini ifade etmişlerdir.²³ Bu fikir akımının en radikal önerilerini ortaya koyan Kılıçzade Hakkı Bey 1913 yılında İçtihat dergisinde "Pek Uyanık Bir Uyku" adlı bir yazı kaleme almış, Batılılaşmayı destekleyen aydınların kafasındaki modern Türk toplumu tasavvurunu paylaşmıştır. Bu yazıda tek eşlilik, kılık-kıyafet düzenlemesi, medreselerin, tekke ve zaviyelerin kapatılması, kadınların topluma entegre edilmesi, eğitim yollarının onlara da açılması ve istediklerini giyebilme serbesti kazanmaları, Latin harflerinin geçerli olduğu yeni bir alfabenin Osmanlıcanın yerini alması gibi o döneme göre son derece radikal fikirler öne sürmüştür.²⁴ Kılıçzade Hakkı Bey'in yazısındaki fikirler, Cumhuriyetle birlikte yapılan kanunlar ve düzenlemelerle, devlet kademelerinde ve toplumsal yaşayışta somut şekilde görünür hale getirilmiştir.²⁵

Bu fikir akımları birbirlerinden ayrı gibi gözükseler de kesiştikleri noktalar da olmuştur. Kemal Karpat'a göre bir tarafta Osmanlıcılıkla İslamcılık diğer taraftaysa Türkçülükle Batıcılık birbirlerine yakın durmaktaydı. Muhafazakârlar İslamcılık altında birleşirken yenilikçiler Türkçülük ve Batıcılık olarak kendi

²¹ Fatma Müge Göçek, "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım", çev. Defne Orhun, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 63-77.

²² Hasan Bülent Kahraman, "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 125-133.

²³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: YKY, 2003), 382.

²⁴ Kılıçzade Hakkı, "Pek Uyanık Bir Uyku", *İçtihat*, S. 55, (1912):1226-1228.

²⁵ Ramazan Altıntaş, "Batılılaşmış Bir Doğulu: Kılıçzade Hakkı ve Projesi", *Eskiye*, S. 8, (2008):94-95.

içlerinde de ikiye ayrılmışlardır.²⁶ Türkçülerin Osmanlı'nın Batılılaşmasıyla ilgili öne sürdükleri fikirlere bakıldığında bu tespitin doğru olduğu görölmektedir. Örneğin; Türkçü Ahmet Ağaoğlu'na göre Batı'yı teknik ve kültür diye ikiye ayırmak, tekniği kabul edip kültürü reddetmek söz konusu olamazdı. Çünkü kültür ve teknik iç içe geçmiş bir sarmaldı. Ağaoğlu, Türkçülüğu ve Batıcılığı birleştirme düşüncesindeydi.²⁷ Yusuf Akçura da Ahmet Ağaoğlu gibi düşünmekte, Batı medeniyetini bir bütün halinde kabul etmenin Türk toplumuna Avrupalılar gibi düşünme mekanizmasını kazandıracağına inanmaktaydı.²⁸ Ziya Gökalp'e göreyse Türk milleti, İslâm ümmeti ve Batı medeniyetiyle uyum içinde var olabilirdi. Bu görüşünü "*Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Batı medeniyetindenim*" diyerek ortaya koymuştur. ²⁹ Kılıçzade Hakkı Bey'in "*Biz Arap değiliz, Turani'yiz, Türk'üz*"³⁰ sözünü söylemesi Batıcıların içinde de Türkçülere yakın duranların olduğunu göstermektedir. Kılıçzade Hakkı Bey bu tür düşüncelerinden dolayı Garpcı-Türkçü³¹ olarak da nitelendirilmiştir. Bu çalışmanın esas konusu olan Hamdullah Suphi Bey de Türk toplumunun Batılılaşmasıyla ilgili fikirlerini diğer Türkçü aydınlar gibi açıklamıştır. Bu konuyla ilgili fikirlerinin açığa çıkartılmasının literatürdeki 1908-1923 yıllarındaki Hamdullah Suphi Bey'e dair önemli bir boşluğun doldurulmasına yardımcı olacağı düşünölmektedir.

²⁶ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, 106.

²⁷ Hasan Bülent Kahraman, "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 125-133.

²⁸ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976), 10-12.

²⁹ Ahmet Çiğdem, "Türk Batılılaşmasını Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Başkalığı, Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 68-73.

³⁰ İrfan Davut Çam, "II. Meşrutiyet Dönemi Garpcılık Fikrinin Cumhuriyet'in Düşünsel Temellerine ve Eğitime Etkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2013):105.

³¹ Ema Torun Çelik, "Kılıçzade Hakkı'nın Yazılarında Din ve Laiklik", *Turkish Studies CUDES*, C.14, S.5, (2019):262.

2. Anne ve Kadın Olmak: Türk Kadınının Toplumdaki Yerine Dair Hamdullah Suphi Bey'in Görüşleri

Osmanlı zamanında Türklerin geleneksel aile yapısına bakıldığında kadının evde olduğu, ev işleri ve çocuk bakımıyla ilgilendiği, erkeğinse evin ihtiyaçlarını karşılamak için çalıştığı bir aile modeli görülmektedir. Türk modernleşmesi öncesinde aile kavramı siyasal düzenin metaforu şeklinde kullanılmaktaydı. Geleneksel dünyadan modern dünyaya geçmek baba merkezli ataerkil toplum yapısından yeni modern toplum biçimine geçmeyi zorunlu kılmaktaydı. Cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı toplumunda kadın, genel olarak ailesi için hayatını sürdüren fedakâr bir unsur görünümündeydi. Kadının anne ve sadık eş özellikleri kendi başına bir birey olma özelliğinin üstünü kapatmaktaydı.³² Osmanlı'nın son dönemlerindeki modernleşme çabalarıyla birlikte aile ve özellikle kadının toplumdaki yeriyle alakalı adımlar atılmaya başlanmış, bu konuyla ilgili farklı düşünceler dile getirilmiştir. Hamdullah Suphi Bey de hem kendi ailesinden hem de Türk aile yapısından yola çıkarak Türk kadınının aile ve toplum içindeki yeriyle ilgili düşüncelerini paylaşmıştır. Aile için en önemli birleştirici unsurun kadın olduğunu düşünerek kadınların toplumda görünür hale gelmesinden yana olmuşsa da bazı açıklamalarında Türk kadınının, aile hayatını kendi hayatından daha fazla önceleme gerektiğini de belirtmiştir. Türk kadınının eskiden aile hayatını ve mutluluğunu ilk sıraya koyduğunu öne sürmüş, Avrupai yaşam tarzı Türklerin toplumsal yaşayışına sirayet ettikten sonra Türk kadınında bir fikir değişimi yaşandığını söylemiştir. Ona göre ailelerin mutluluk merkezleri ev olmaktan çıkıp sokağa intikal etmiştir ancak ev dışında bir mutluluk aramak mümkün değildir. Türk kadını isterse şair, sanatkâr, öğretmen vb. birçok şey olabilirdi ama aile kavramının içi doldurulmak isteniyorsa her şeyden önce iyi bir ev kadını ve iyi bir anne olmayı öğrenmeliydi. Ancak bu şekilde topluma yararlı olacak Türk çocukları yetişebilirdi: *“Türk kadınlarının, aileleri ve çocukları dışında hayat-ı hariciye ile hiçbir münasebetleri yoktu. Ensal-i ahireyse tamamen imtisas edemedikleri Avrupa terbiyesinin kolay ve süslü aksamını kabul ederek iyi ana olmak, iyi ev kadını olmak gibi bunları öğreten cihetleri*

³² Fatmagül Berktaş, “Doğu ile Batı'nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 278-281.

geriye bıraktılar. Atide çocuklarınız verdiğiniz terbiyeden tevellüd edecek her nevi zarar için sizi mesul tutacak, bizi lazım olduğu gibi büyütmediniz diyeceklerdir.”³³

Burada Batı’ya olan özenmeyi eleştirmiş olsa da genel itibariyle Türk kadınının toplumsal yapı içerisinde daha fazla yer alması gerektiğini düşünmüştür. Türk kadınının sürekli evde oturduğu, çok az dışarı çıktığı, topluma karışmadığı için erkeklere ve gayrimüslim kadınlara göre daha çok hastalanıp öldüğünü ileri sürmüştür ve bu bilgiyi Sıhhiye Müdürlüğü’nün İstanbul ve çevresiyle ilgili yapmış olduğu bir çalışmaya dayandırmıştır: “Bir hafta evvel yeni bir istatistik son harp senelerinin yeni kurbanlarını bize öğretti.

Türkler; 659 erkek, 1266 kadın

Rumlar; 326 erkek, 253 kadın

Ermeniler; 156 erkek, 135 kadın

Museviler; 82 erkek, 43 kadın

Ecnebler; 117 erkek, 78 kadın”³⁴

Hamdullah Suphi Bey, başka bir yazısında yine kadın-erkek ölümleriyle ilgili istatistiki bilgiler paylaşmıştır. Bu verileri İstanbul Şehremanetinden aldığını belirterek İstanbul’un 1908 senesine ait veremden kaynaklı ölüm istatistiklerini açıklamıştır. Bu rapora göre Müslümanlardan 754 erkek, 813 kadın; Rumlardan 514 erkek, 272 kadın; Ermenilerden 199 erkek, 92 kadın vefat etmiştir. Bu sayıların 1909 senesinde de değişmediğini, Müslümanlardan 731 erkek, 821 kadın; Rumlardan 507 erkek, 286 kadın; Ermenilerden 202 erkek, 115 kadının vefat ettiğini belirtmiştir. 1910-1911 seneleri hakkında Şehremaneti tarafından bir açıklama yapılmadığı için istatistiki veri paylaşmamıştır ancak Doktor Kadri Raşit Paşa’nın kendisine, verilerin önceki senelerle uyumlu olduğunu bildirdiğini söylemiştir. Kadri Raşit Paşa, vereme bağlı ölümlerin Müslümanlarda daha yüksek olmasını, kadınların dışarıya daha az çıkmalarına, güneş ve temiz hava ihtiyacını karşılayamamalarına bağlamış, bu görüşünü de Hamdullah Suphi Beyle paylaşmıştır.³⁵

³³ Hamdullah Suphi, “Kadınlarımıza”, *Yeni Gazete*, S.32, (2 Temmuz 1908):2.

³⁴ Hamdullah Suphi, “Zavallı Kadınlarımız”, *İfham-Haftalık Edebi İlave*, S.1 (18 Ağustos 1919):6-7.

³⁵ Hamdullah Suphi, “Bir Mesele-i Hayatiye”, *Hak*, S.99 (20 Haziran 1912):1-2.

Kadri Raşit Paşa'nın verdiği bilgilere göre İstanbul'daki hastanelere veremden başvuran kadınlar kadar açlıktan dolayı başvuran kadınlar da mevcuttu. Osmanlı Etfal Hastanesine kendisinin hastanede bulunduğu üç-dört aylık dönem içinde gelenlerden bahsetmiş, sadece kendisinin gördüğü vakalardan yola çıkarak 52 kadının verem, 81 kadının da açlık nedeniyle hastaneye geldiklerini söylemiştir. Ona göre bu kadınlar gün içinde çok az şey yedikleri için bu hale gelmekteydiler. Sabah karın doyurmayacak kadar besin alan bu kadınlar, akşam öğününde de yemeklerin en güzel yerlerini erkeklerin önüne koymakta, kendilerine az bir şey ayırmaktaydılar. Kadri Raşit Paşa'ya göre bu bir alışkanlık haliydi, sadece bir-iki gün yapılan ya da kısa zamanlarda vuku bulan bir davranış biçimi değildi.³⁶ Bu istatistiki verileri paylaştıktan sonra *"kadınlarımızın ölümüyle bizi tehdit eden büyük tehlike karşısında ürpermemek mümkün değildir"* diyen Hamdullah Suphi Bey, özellikle savaş dönemlerinde eşlerini, çocuklarını, babalarını, kardeşlerini kaybeden kadınların, hayatları boyunca eve mahkûm kaldıklarını, ev dışında olan her türlü işle ve evin maddi yüküyle evin erkekleri ilgilendiği için sudan çıkmış balığa döndüklerini, bu nedenle Türk kadınlarının ölüme ve açlığa terk edildiğini ileri sürmüştür: *"Kadınlarımızı bütün hür mesleklere biz davet etmeliyiz, kadın kendi emeğiyle geçinebilmeli, kadın erkeğin devrildiği gün çocuklarıyla beraber aç ve sefil kalır."*³⁷

Kadınların eve sıkışan hayatlarının onların sağlığını kötü etkilediğini düşünerek Türk kadını için en büyük düşmanın tesettür olduğundan bahsetmiştir: *"En büyük düşman tesettür ve bunun davet ettiği mecburiyetlerdir. Türk kadını hayata ve hayatın bütün vazifelerine çağrılmadıkça, ayakta yalnız kalıbı kalmış bir takım kurun-u vusta yadigârı müesseseler onun yakasından uğursuz pençesini çekmedikçe zavallı kadınlarımız cehlin, açlığın kurbanı olarak kıtaldan kıtala sürüklenip gidecek."*³⁸ Batıcılık fikrinin önde gelenlerinden biri olan Kılıçzade Hakkı Bey de kadınlarla ilgili aynı minvaldeki düşüncelerini yazılarında paylaşmıştır. Ona göre de kadınların eve bağımlı şekilde yaşamaları hem sağlıklarını hem de yaşamlarını etkilemiş, bu da Türk milletinin kökünü kurutan sebeplerden biri olmuştur.³⁹

³⁶ Hamdullah Suphi, "Bir Mesele-i Hayatiye", 1-2.

³⁷ Hamdullah Suphi, "Zavallı Kadınlarımız", 6-7.

³⁸ Hamdullah Suphi, "Zavallı Kadınlarımız", 6-7.

³⁹ Çelik, "Kılıçzade Hakkı'nın Yazılarında Din ve Laiklik", 268.

Hamdullah Suphi Bey kadınların toplum içindeki konumlarının bu şekilde kalması halinde bu durumun varacağı noktanın Türk toplumunu “yarım bir adam halinde idame etmek ırkımızı mağlubiyetlerin en tamir kabul etmezine” götüreceğini vurgulamıştır. Ona göre Türk toplumunun en büyük sorunlarından biri Türk kadınına biçilen toplumsal roldü. Bu nedenle böyle bir hayatı yaşayan kadınların büyüttükleri çocuklardan da bir şey beklenilmemeliydi.⁴⁰ Kadının bu halde tutulduğu bir memlekette aile hayatından bahsedilemeyeceğinin altını çizmiş, “Aile hakkında düşündüğümüz şey nihayet kadını perişan, meftur, didinmekten usanmış biçare bir hayalet haline koydu” diyerek kadının toplumdaki yeriyle aile hayatının iç içe geçtiğine dikkat çekmiştir.⁴¹ Hamdullah Suphi Bey’in Türk kadınıyla ilgili görüşleri Batıcılık fikriyle örtüşmektedir. Batıcılar kadınların toplumdaki durumunu, peçe ve çarşaf sorununu, toplumsal hayata katılmalarını, eğitimlerini tartışma konusu yapmışlar, Türk toplumunun geri kalmasının esas nedenini kadınların toplumdaki yerlerinin aşağıda olmasına dayandırmışlardır. Onlara göre toplumsal reformların topluma olumlu şekilde etki etmesi isteniyorsa aile hayatı bu yeni düzen etrafında kurulmak zorundaydı.⁴²

Hamdullah Suphi Bey, Türk kadınının toplum içindeki yeriyle ilgili düşüncelerini yazılarında açıkça beyan etmesinin yanı sıra özellikle Türk Ocakları bünyesinde Türk kadınıyla ilgili takındığı tutum ve davranışlarıyla da düşüncelerine paralel bir tavır sergilemiştir. Ocaklar ilk kurulduğunda sadece erkekler gidebilirken 1918 Kongresiyle birlikte kadınlara da açık bir cemiyet hüviyeti kazanmıştır. Türk Ocağı vasıtasıyla düzenlenen konserler, konferanslar ve temsillere kadınların da seyirci olarak katılması teşvik edilmiştir. Ocaklar daha sonra bir adım daha öteye geçerek kadınların konferanslara konuşmacı olarak da katılmalarını sağlamaya çalışmıştır. O dönem verilen konferanslarda konuşmacı sıfatıyla yer alan Halide Edip, Fatma Aliye gibi hanımlar bu uygulamaya bir örnektir.⁴³ Bir sonraki adımsa aynı sahnede Türk kadın-erkek oyuncularının bir arada olduğu oyunlar sergileme çabası olmuştur. İlk deneme 1913 yılında yapılmış, Halide Edip Hanım’ın kaleme aldığı “Yeni Turan” oyunu Türk kadın-erkek oyuncularından oluşan bir grupla İstanbul Türk Ocağı’nda sahnelenmek istenmiştir. Hamdullah Suphi Bey de bizzat oyuncu olarak bu

⁴⁰ Hamdullah Suphi, “Bizde Nesailik”, Hak, S.71, (23 Mayıs 1912):1.

⁴¹ Hamdullah Suphi, “Bir Mesele-i Hayatiye”, 1-2.

⁴² Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 444-445.

⁴³ Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, (İstanbul: İletişim Yayınları,1997),66-67.

gösteride yer almıştır. İlk defa cesaret edilen böyle bir oyunu izlemeye gelenler arasında Talat ve Enver Paşalar da olmasına rağmen oyun iptal edilmiştir. Oyunu iptal eden İstanbul Muhafızı Cemal Paşa, Müslüman kadınların sahneye çıkmalarının sakıncalı olabileceği gerekçesiyle oyunun oynanmayacağını açıklamıştır. Alınan bu kararı beğenmeyen ve eleştiren Hamdullah Suphi Bey sahneye çıkarak kararın yanlış olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: *"Acaba ne vakit, Türk vatanının idaresini elde edenler halk ihtilali korkusunu yenecek, ileri attıkları inkılap fikirlerine cesaretle bağlanacaklar ve buna her şeye rağmen sadık kalacaklar? Türk kadını bütün tarihinde hür kalmıştır ve hür yaşıyor. O halde ne için bu akşam İstanbul'un belli başlı ailelerine mensup kadınlarımız, milli bir oyunu temsil için sahnemize geldiği vakit hükümet mümanaati karşımıza çıkıyor?"*⁴⁴ Hamdullah Suphi Bey'in Türk Ocakları bünyesinde giriştiği ilk teşebbüs engellenmiş olsa bile yapmak istediklerinden vazgeçmemiştir. İkinci deneme yine Halide Edip Hanım tarafından yazılmış olan "Kenan Çobanları" adlı oyunla gerçekleştirilmiştir. Bu oyun, önceden planlandığı gibi Türk kadın-erkek oyuncularla birlikte sergilenmiş; gösteriyi izlemeye ilk oyunun iptal kararını veren Cemal Paşa da gelmiştir. Oyun sırasında ve sonrasında hükümetin korktuğu gibi bir taşkınlık, karışıklık, olay vb. yaşanmamıştır.⁴⁵ Yıllar sonra bu konuya değinen Hamdullah Suphi Bey, Türk Ocakları'nın o dönem yaptığı bu hareketin yenilikçi olduğunu ve Ocakları bu açıdan müteceddit(yenileşen) olarak gördüğünü söylemiştir. Bir zamanlar kadınlarla erkeklerin değil aynı sahnede tiyatro yapmalarının aynı yerde bulunarak bir temsil izlemelerinin bile kıyamet koparacak bir olay olabileceğini ancak Türk Ocağı'nın hür fikirleri ve öncü duruşuyla bunu başardığını, Doğu'da Batı'nın bir temsilcisi kimliğiyle var olduğunu vurgulamıştır. Ona göre Türk Ocağı bu gibi girişimleriyle kendisinin Batıcı olduğunu göstermiştir. Çünkü Türkler, Türklüğü Batılılaştıkça keşfetmişti.⁴⁶

Hamdullah Suphi Bey'in kadın meselesine bu kadar eğilmesinin nedeninin izlerini annesinin hayatında aramak gerekmektedir. Çerkez bir esir olarak Kafkasya'dan İstanbul'a getirilen ve babası Abdüllatif Suphi Paşa'nın konağına

⁴⁴ Hamdullah Suphi Tanrıöver, *Dağ Yolu 1*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,1987),197-204.

⁴⁵ Halide Edip Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, (İstanbul: Özgür Yayınları,1996),212.

⁴⁶ "Türk Ocağında", *Yeni Mecmua*, C.4, S.78, (15 Haziran 1923):249.

giren annesi Ülfet Hanım'ın, babasının üçüncü eşi sıfatıyla yaşadığı hayati "Annemin Derdi" adlı şiirinde ayrıntısıyla anlatmış, bu meseleyi kendi penceresinden nasıl gördüğünü ortaya koymuştur.⁴⁷ Kalabalık bir konakta büyümüş hem kendi ailesini hem de yaşadığı çevreyi gözlemleyerek Osmanlı'da yaşayan Müslüman kadınların nasıl bir hayatın içinde olduklarını anlamış ve anlatmıştır. Bu konuda iyi bir gözlem yapabildiği için hem kadınlara çıkış yolu göstermeye çalışmış hem de anne olma vasıflarını ön plana çıkararak ev içindeki görevlerini iyi bir eş ve anne olma düzeyinde tutmuştur. Kendi içinde yaşadığı bu ikilemi düşüncelerine de yansıtmıştır. Türk kadınıyla ilgili sadece sözde kalmayan, fiiliyata da dökülen uygulamalara Türk Ocağı bünyesinde bizzat destek verenlerden biri olması, Hamdullah Suphi Bey'in bu konuda çoğunlukla Batıcı görüşü benimsediğini, ilerici ve somut adımlar atmaya çalıştığını göstermektedir. Kazım Nami, Ahmet Ağaoğlu gibi Türk Ocağı mensubu isimlerin de içinde yer aldığı bir grupla konferans daveti üzerine İzmir'e giden Hamdullah Suphi Bey orada yaptığı bir konuşmada, Türk kadınıyla ilgili meselenin kendisi için hayati bir mesele olduğunu ve toplum içinde kadınlar layık oldukları yere gelemedikleri takdirde erkekler ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar toplumsal bir ilerlemeye asla ulaşamayacağını ifade etmiştir.⁴⁸

2. Eğitim ve Dil: Modernleşme Sürecinin Başlıca İki Meselesine İlişkin Hamdullah Suphi Bey'in Görüşleri

Dedesı ve babası Osmanlı döneminde Maarif Nazırlığı yapan, kendisi de TBMM açıldıktan sonra iki kere Maarif Vekilliği yapmış olan Hamdullah Suphi Bey'in hem devlet okullarında hem de yabancı okullarda verilen eğitimle ilgili tespitleri olmuştur. Özellikle beden eğitimi gibi derslerle alakalı Osmanlı ve yabancı devletlerdeki uygulamaları karşılaştırarak eksiklikleri ortaya koymuş, Osmanlı'nın neler yapması, hangi konularda yabancıların okullarını ve uygulamalarını örnek alması gerektiğini anlatmıştır: "*Fransa'nın bütün vilayetlerinde terbiye-yi bedeniye ve spor için yüzlerce cemiyet teşekkül etmiştir. İtalya'da bizzat hükümet iki defa Darülfünunlarda sporu tesis ve himaye etti. Almanya mekteplerinde terbiye-yi bedeniye istihkak ettiği mevkii çoktan beri işgal eylemeye*

⁴⁷ Fatih Alper Taşbaş, "Esir Olmak mı Esirden Doğmak mı Zor? Türk Edebiyatında Esir Annelerin Edebiyatçı Çocukları", *Yeni Türk Edebiyatı*, S. 21, (Nisan 2020):100-101.

⁴⁸ Kazım Nami, "İzmir Seyahati 3", *Türk Yurdu*, C.5, S.6, (11 Aralık 1913):1035.

başlamıştır. Mekteplerimizde ne riyazet-i bedeniye ne hıfzıssıhha hiçbiri yoktur."⁴⁹ Okul içinde, kapalı bir alanda yapılan beden eğitimi dersinin ya da sporun hiçbir fayda getirmeyeceğini, çocukların muhakkak temiz hava ve güneş görerek açık alanda bu dersi işleminin elzem olduğunu vurgulamıştır. Ders verdiği yerlerde bunun öneminden bahsetmiş, buna karşılık çocuklar mektepte oyun oynamanın yasak olduğunu dile getirmişlerdir.⁵⁰

Devlet okullarındaki eğitimin yabancı okullardaki eğitimden geri kalmasıyla ilgili gözlemleri sadece İstanbul ve çevresiyle sınırlı kalmamıştır. Osmanlı'nın en uzak vilayetlerinden biri olan Lübnan'da kaldığı sırada özellikle Amerikan okullarını gezmiş, Beyrut'ta bir Amerikan okuluna gitmiş, verilen eğitimi ve okulun fiziksel durumunu beğenmiş ve değerlendirmeler yapmıştır: "*Bizim hala medrese ve kışla olan mekteplerimizden sonra bu yeni mekteplerle Amerikalılar genç ve hür medeniyetlerinin muhteşem abidelerini meydana çıkardılar.*"⁵¹ Amerikalıların okulları gibi diğer yabancı okullarda da verilen eğitimin kalite açısından Osmanlı'nın kendi okullarında verdiği eğitimi geçtiğini Beyrut'taki gezisi sırasında da fark etmiş, devletin bununla nasıl baş edebileceğini düşünmüş, sonuç itibarıyla Osmanlı'nın, bu kadar uzak yerlere bile kendi okul ağlarını kuran yabancı devletlere karşı direnemeyeceğine kanaat getirmiştir. 1921'de Maarif Vekiliyken verdiği bir röportajda Amerikalıların okullarına tekrar değinmiştir. Amerikalıların okulları gibi birçok mesleki eğitimin verildiği çeşitli okulların Türkiye'de de açılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Ona göre devlet okulları sadece memur yetiştirmek amacıyla kurulmaktaydı. Ancak bu değişirse ve Amerikalıların okulları gibi bir okul çeşitliliği örnek alınırsa memleketin ihtiyacı olan alanlarda istihdam edilecek Türk gençleri yetiştirilebilirdi: "*Terzi, marangoz, dokumacı gibi memleketin muhtaç olduğu bütün sanatkârları yetiştiren bu mektepler Ermeni ve Rum çocuklarını servete, refaha, hâkimiyete hazırlıyor. Bizim mekteplerimizse nazardır ve memur mektebidir. Bunun için bütün tedrisat*

⁴⁹ Hamdullah Suphi, "Mekteplerimizde Hıfzıssıhha", *Resimli Kitap*, C.2, S.7, (13 Nisan 1909):731-739.

⁵⁰ Hamdullah Suphi, "Mekteplerimizde Hıfzıssıhha Mabadı", *Resimli Kitap*, C.2, S.8-9, (13 Mayıs 1909):828-831.

⁵¹ Hamdullah Suphi, "Beyrut", *Türk Yurdu*, C.14, S.5, (16 Mart 1918):139-142.

amelileştirilecek ve mahalli istihsalat ile alakadar olacaktır."⁵² Amerikalıların okullarından örnek alınması gereken hususlardan biri de farklılıkların içinde kendi milli benliğini kaybetmeme bilincini aşılama becerisiydi. Onların okullarında birçok milletten farklı kültürlerden yüzlerce çocuk aynı sınıflarda, sıralarda eğitim görmesine rağmen milli bilinçlerinden uzaklaşmıyorlar aksine milli şuurları gün geçtikçe güçleniyordu.⁵³ Aynı röportajda çocukları manevi olarak da yetiştirmenin önemini vurgulamış, "*Frenk özentiliğinden*" uzak durulacağını özellikle belirtmiş ancak bir yandan da eğitimde Batı'yı örnek alma isteğini ön plana çıkarmıştır. Bunun kendince çerçevesini çizmiş ve Batı taklitçiliğine kayma durumuna karşı çıkmıştır: "*Çocuklarımızı başka milletleri taklit etmekten, Frenk özentiliğinden tecrit ederek kendi ananeleri, kendi milliyetleri dâhilinde halkın sevdiğini seven, halkın hürmet ettiğine hürmet eden dinine, toprağına ve milletine merbut insanlar olarak yetiştireceğiz.*"⁵⁴

Eski tip eğitim sisteminin çocuklara artık bir şey veremediğini ve bunda ısrar edilir ve Batı medeniyeti örnek alınmazsa durumun daha da kötüleşeceğini vurgulamıştır: "*Eğer zabitlerimiz harp tecrübeleriyle yeni nazariyat-ı askeriyeye dair neşredilen kitapları okumaz, belli başlı manevraları takip etmezse ordumuz çok zaman geçmeden Yeniçeri ordusu olur. Tababetimiz tıp kongrelerini, Garpta neşredilen tıp kitaplarını ihmal ederse kurşun dökücülük ve kocakarı tedavisi yapar durumda kalır. Garp tesiratından tamamıyla uzak kalmış olan mekteplerimizin hali, doğru usulün ve doğru anlayışın ne tarafta olduğunu göstermektedir.*"⁵⁵ Osmanlı'nın modernleşme çalışmalarına ilk olarak eğitim alanıyla başladığını ve orduyu modernize etmek için Batı tarzı eğitim veren okullar açmaya yöneldiğini, bu okulları faal bir düzeye getirmek amacıyla öğretmen okulları da kurduğunu söylemiştir. Mühendishane-i Berri Hümayun, Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Bahriye, Galatasaray Sultanisi gibi okullar devlet kademelerine Batılı tarzda eğitim almış insan yetiştirmek amacıyla açılmıştır ve

⁵² Eşref Edip, "Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesail-i Muhtelif Hakkındaki Nokta-i Nazarları I", *Sebilürreşad (Sırat-ı Müstakim)*, C.19, S.477, (23 Nisan 1921):90-92.

⁵³ "Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı", *Açık Söz*, S.557, (17 Ağustos 1922):1-2.

⁵⁴ Eşref Edip, "Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesail-i Muhtelif Hakkındaki Nokta-i Nazarları I", 90-92.

⁵⁵ "Maarifimize Umumi İstikametler: Hamdullah Suphi Bey Ne Diyorlar?", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.668, (23 Kasım 1922):2.

bu okullardan mezun olan kadrolar ordu başta olmak üzere devlet kurumlarında islahat yapmaya çalışmışlardır.⁵⁶

Hamdullah Suphi Bey, Türk milletinin, ezberci ve kalıplara sıkıştırılmış medrese eğitimi içinde kalması halinde bugünlere gelemeden tarih sahnesinden silineceğini iddia etmiştir.⁵⁷ Ona göre eğitim gibi devlet kademelerini etkileyen bir alanda da eski ve yeni mücadelesi devam etmekteydi. Bu mücadelenin Osmanlı'da ilk olarak III. Ahmet zamanında matbaayı Osmanlı'ya sokmak isteyenlerin başına gelenler sırasında hissedildiğini, yenilik istemeyen muhafazakârların Patrona Halil İsyanını çıkararak hem matbaayı yasaklattıklarını hem de Lale Devri'nin sonunu getirerek Osmanlı içindeki ilerlemeyi durdurduklarını ifade etmiştir.⁵⁸ İlk Maarif Vekilliği döneminde bu ikili eğitim sistemine ve iki taraf arasında süren mücadeleye daha farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Ona göre mektep ve medrese arasında bir çekişme olmamalıydı. Bütün sorunlar mektepler dünya medreseleri, medreseler ise ahiret mektepleri şeklinde görüldüğü için çıkmaktaydı. Bu anlayış nedeniyle mekteplerde dini eğitimin tamamen ihmal edildiğini, medreselerdeyse pozitif bilimlerin bir kenara atıldığını öne sürmüştür. Bu sorunu çözümenin tek yolu ona göre mektepte eksik olanı mektebe, medresede eksik olanı medreseye dâhil etmektir: *"Şuurumuz arttıkça yaklaşacak ve birleşeceğiz. Tanzimat cereyanının Frenkleştirme modası artık sükkût etmiştir."*⁵⁹ Türk toplumunun maarif düşüncesinin ne olması gerektiği sorusuna *"maarifimizin ruhu milliyet, istikameti Garp, hedefi milli iktisattır"* cevabını vermiştir.⁶⁰

Türk toplumunun %80'i toprakla uğraşan köylü sınıfıydı. Bu köylülerin çocukları da ailelerinin yolundan gitmekteydi. Sıkıntı bu çocuklara verilen eğitimin yeterli olmayışından kaynaklanmaktaydı. Kapsamlı bir eğitim alamadıkları için hayatlarına çiftçi olarak devam etseler de topraktan, yabancı

⁵⁶ "Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı", *Açık Söz*, S.557, (17 Ağustos 1922):1-2.

⁵⁷ "Maarifimize Umumi İstikametler: Hamdullah Suphi Bey Ne Diyorlar?", 2.

⁵⁸ "Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı", *Açık Söz*, S.557, (17 Ağustos 1922):1-2.

⁵⁹ Eşref Edip, "Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesail-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları I", 90-92.

⁶⁰ "Maarifimizin Umumi Hedefi Milli İktisattır", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.671 (27 Kasım 1922):2.

toplumların tarımdan aldıkları verim ve kazancı alamıyorlardı. Bu yüzden Türk köylüsü o seneki iklim şartlarına bağımlı şekilde yaşıyan, iklimin elverişli olmadığı yıllarda aç kalan bir sınıfı oluşturuyordu. Diğer yandan Batılı tarzda açılmış Harbiye, Tıbbiye, Mülkiye gibi okullar öğrenci bulmakta zorluk çekmiyordu çünkü bu okullardan mezun olanlar mutlaka iş bulabiliyor, para kazanabiliyordu.⁶¹ Eğitimle ilgili geleceğe dair umutlu olmasının yanı sıra karamsarlığı da mevcuttu çünkü ona göre muhafazakâr kesimin eski medrese sistemini devam ettirme ısrarı sürmekteydi: “Muhafazakârların iş başına getirmek istedikleri köhneler genç mürebbilerin yerini az çok tuttukları gün maarifimiz kurun-u vusta karanlığıyla dolacak, çürüyen şeylerin rutubetiyle kokacaktır.”⁶² Cehlin, riyanın ve kör bir taassubun birbiri üzerine yıktığı hatalara mâni olmak için lazım gelen tedabiri süratle almaz isek belki şahsi hodkâmlık nokta-i nazarından parlak bir netice elde edeceğiz. Birkaç sene sonra bu memlekette son okuryazarlar biz kalacağız.”⁶³ Bu sözleriyle, muhafazakârların tuttuğu yoldan gidilirse Türk toplumu için er ya da geç Orta Çağ karanlığına geri dönüleceği düşüncesinin bir kez daha altını çizmiştir.

Türk kadınıyla ilgili görüşlerine eğitim konusunda da yer vermiş, kız çocuklarının okuduğu mekteplerin, sınıfların eğitime hiçbir şekilde uygun olmadığını, pencerelerin içeriden ve dışarıdan örtüldüğünü, kızların etraftan görünmemeleri için bahçeye dahi çıkarılmadıklarını söylemiştir. Bazı kesimlerin, kız çocuklarının eğitim almasına karşı olduğunu ve okudukları okullara yabancı dil girmesinden hoşnut olmadıklarını bildiğini açıklamıştır. Ancak ona göre yabancı diller kız çocukları için dünya penceresine açılan bir ışık gibiydi. Eğer din ve kültür anlamında bir çekince varsa kız çocuklarının çarşaf giyerek de olsa okula gitmelerinden yanaydı.⁶⁴ Kız çocuklarının eğitimi konusundaki bu görüşlerinin yanı sıra 1920-1921 yılları arasındaki Maarif Vekilliği döneminde kadın öğretmenlerle ilgili beyanları da önemlidir. Ona göre kadın öğretmenler eğitim programının iyi işemesi için gerekliydi. Türk milleti kadınların öğretmenlik yapmasına karşı değildi ama bunun bir ölçüsü olmalıydı. Hamdullah Suphi Bey’e göre bu ölçü kadın öğretmenlerin Batı uygarlıklarındaki Amerikan, İngiliz hemcinsleri gibi “çok kibar bir sadelik” içinde olmalarıyla

⁶¹ “Maarifimizin Umumi Hedefi Milli İktisattır”, 2.

⁶² “Hamdullah Suphi Beyefendiyle Mülakat”, *Açık Söz*, S.472, (29 Nisan 1922):2.

⁶³ “Muallime ve Muallimler Derneği Konferansları”, *Hâkimiyet-i Millîye*, S.715, (17 Ocak 1923):2.

⁶⁴ Hamdullah Suphi, “Mekteplerimizde Hıfzıssıhha”, 731-739.

sağlanabilirdi.⁶⁵ Köy, kasaba gibi yerlerde kadın öğretmenlerin daha çok görev alması gerektiğine, bu uygulamaya Amerika'nın kendi ülkesinde yer verdiğine ve pozitif sonuçlar elde ettiğine dikkat çekmiştir. Ona göre çocuklar için kadın öğretmenlerden daha iyi bir eğitimci bulunamazdı: "*Tedrisat-ı iptidaiye kasabalarda mümkün olduğu nispette kadınlarımıza tevdi edilmelidir. Bunu yaparsak milletin kadın kısmından en feyizli bir sahada istifade etmesi için büyük bir imkân hazırlanmış oluruz.*"⁶⁶

Hamdullah Suphi Bey'in dil meselesiyle ilgili görüşlerini eğitim çerçevesi içinde değerlendirmek gerekmektedir çünkü eğitim ve dil bir bütünün parçalarıdır. Batı medeniyetiyle yakınlaşmanın, onu örnek almanın Türkçenin geleceği için iyi olacağını dile getirmiştir. Ona göre Avrupa'nın parçalarını oluşturan Almanlar, Ruslar, Macarlar eskiden kendi dilleriyle konuşmaktan utanırlar, kaba bulurlar, Fransızca gibi çeşitli Avrupa saraylarında kullanılan bir dili konuşmak isterlerdi. Ancak bu durum Fransız İhtilaliyle değişmiştir. O tarihten sonra artık her millet kendi diliyle var olmaya, kendi dilini konuşmaya çalışmıştır.⁶⁷ Batı'da dilin dinden önce geldiğini söyleyen Hamdullah Suphi Bey, Doğu'daysa tam tersine dinin dilden önce geldiğini dile getirmiştir. Türklerin arasında Hristiyan Türklerin de bulunduğunu hesaba katarak dil birliğini öncelikle ama durumun genelde böyle kabul edilmediğini anlatmıştır. Batı'da olduğu gibi Doğu'da da dilin dinden daha üstün tutulması halinde Türkçe konuşan Hristiyanların ayrılıkçı düşünceler beslemeyeceğini ve Osmanlı içinde dini farklılıklar yüzünden yaşanan kavgaların yaşanmayacağını iddia etmiştir. Batılıların bu durumu nasıl kendi lehlerine kullandıklarına dair Hristiyanların "*dil ve din birliği olmalı*" düşüncesiyle birçok Türkü Rumlaştırması örneğini vermiştir. Batı'daki görüş geçerli olsaydı Türkçe bilen Hristiyanların Türk milleti içine dahil edilmiş olacağını ancak Doğu görüşü kabul gördüğü için dilini bilmedikleri ama aynı

⁶⁵ Eşref Edip, "Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesail-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları I", 90-92.

⁶⁶ Eşref Edip, "Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesail-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları II", *Sebilürreşad (Sırat-ı Müstakim)*, C.19, S.479, (7 Mayıs 1921):108-110.

⁶⁷ "Garp Medeniyeti İçinde Benliğimiz Ne Olacak?", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.670, (26 Kasım 1922):2.

dine mensup oldukları insanların topraklarına giden Türklerin o milletin arasında asimile olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklarını öne sürmüştür.⁶⁸

Hamdullah Suphi Bey'in eğitim ve dil konusunda Batı'yı örnek alma tutumunun yıllar boyunca benzer bir seyir izlediği görülmektedir. Eğitimle ilgili Batıcı görüşünü ilk Maarif Vekilliği sırasında da devam ettirmesine rağmen medreseleri ve medreselerin temsil ettiği eski eğitim sistemini bir yana atmak yerine medresede eksik olanı medreseye, mektepte eksik olanı mektebe ekleme planıyla bu iki yapıyı belli bir düzeyde birbirine yaklaştırma düşüncesini ortaya koymuştur. Bir yandan muhafazakârların üzerinde durduğu din derslerinin ve saatlerinin çoğaltılması, din dersi hocalarının maaşlarının arttırılması taleplerini karşılamaya çalışırken bir yandan da Batıcıların yabancı dil eğitimi ve pozitif bilimlerin eğitim programında daha fazla yer alması isteklerini hayata geçirmek için uğraşmıştır. 15-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında düzenlenen Maarif Kongresi sonrası muhafazakâr kesimin yeni tedrisatın Batıcı bir anlayışla hazırlandığını ileri sürmesi nedeniyle kongreden hoşnutsuzluk duyması kendisinin Maarif Vekili olarak eleştirilmesine ve istifaya zorlanmasına yol açmıştır.⁶⁹ Dil konusundaysa dilin birleştiriciliğine dinden daha fazla öncelik verilmesi gerektiğine inanmış, bu bağlamda Hristiyan Türklerin sırf dini nedenlerle dışlanması sorunu üzerinde durmuştur. Çünkü ona göre dil, milletleri bir arada tutan temel unsurlardan biriydi. Batı bu yüzden bütün medeniyetlerden öndeydi çünkü dili dinden öne koymuştu. Doğu'da ise tam tersi olduğu için Osmanlı'daki ayrışmaların sebeplerinden birini de bu durum oluşturmuştur. Dil ve eğitim konularında Batılı görüşü benimsediği açıktır ancak hiçbir zaman Doğu'yu da tam anlamıyla dışlamamıştır. Yenilikçi Batıyla muhafazakâr Doğu görüşünü sentezleyerek iki meselenin de Türk milletine fayda sağlayacak bir şekilde çözülebileceğini düşünmüştür diyebiliriz.

3. Devletin ve Toplumun Kurtuluşu İçin İzlenilmesi Gereken Yön: Hamdullah Suphi Bey'in Batı-Doğu Meselesine Bakışı

⁶⁸ "Milliyet Düsturları: Kilise ve Mekteplerin Ayrıncı Telkinatına Terk Ettiğimiz Hristiyanlar Mühim Bir Kesim İtibariyle Kısmen Türk'tür", Hâkimiyet-i Milliye, S.694, (24 Aralık 1922):2.

⁶⁹ Erol Kapluhan, "1921 Maarif Kongresi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Yalova Sosyal Bilimler*, C.4, S.8, (Ekim 2014):124-132.

Osmanlı'nın son dönemlerinde devleti kurtarmak için Batıcılık, Türkçülük, İslamcılık, Osmanlıcılık gibi fikir akımları ortaya çıkmıştır. Bu fikir akımları doğrultusunda pek çok aydın Osmanlı'nın yıkılmaması, toparlanması için neler yapılması gerektiğiyle ilgili farklı düşünceler öne sürmüşlerdir. Bir hastaya konulan teşhislerin farklılık gösterebileceğini ve kendisinin teşhisinin de farklı olduğunu beyan eden Hamdullah Suphi Bey'e göre dünya üzerinde büyük kitleleri, ülkeleri, dilleri, dinleri etkileyen önemli medeniyetler hep var olmuştur ancak Batı medeniyeti başkadır. Hint, Çin, İslam, Roma, Antik Yunan medeniyeti gibi medeniyetler var oldukları dönem ve coğrafyanın ötesine geçmiş, dünya çapında yayılmış medeniyetlerdir ancak ne zaman Batı medeniyeti ortaya çıkmıştır işte o zaman diğer medeniyetlerin hiçbir önemi kalmamıştır. Çünkü bütün bu medeniyetlerin hepsi Batı medeniyetine yenilmişlerdir. İslam medeniyeti bu medeniyetlerden biridir. Onu savunan iki millet vardır: Türkler ve Araplar. Araplar en baştan Batı medeniyetine yenildiklerini kabul ederek geri çekilmişlerdir ancak Türkler direnmişlerdir. O zamana kadar karşılaştığı bütün medeniyetleri mağlup eden Osmanlı bu sefer Batı medeniyetine karşı duramamıştır. Batı medeniyetinin ite ite İstanbul önlerine kadar getirdiği Osmanlı Devleti'nin bu yenilgisi sadece İslam dünyasına zarar vermemiştir çünkü karşılaştıkları medeniyet diğer bütün kıtalara da saldırmış, oralarda da galip gelmiştir. Fransızlar Afrika kıtasını kırk bin, İngilizler üç yüz milyonluk Hindistan'ı sadece yirmi bin askerle kontrol etmeyi başarmışlardır.⁷⁰

Hamdullah Suphi Bey'e göre Doğu'nun Batı'ya yenilmesinin altında yatan sebep muhafazakârlıktır. Doğu değişmek istemez, yenilik istemez, bin yıl önce nasıl yaşıyorsa bin yıl sonra da öyle yaşamak ister. O, Doğu'nun bu statükocu zihniyetinin kıyafetten, vasıtaya, evlere kadar hayatın her alanına sirayet ettiğini, gözle görülebildiğini vurgulamıştır. Doğu ne kadar durağansa Batı o kadar hızlıdır, enerjiktir. Sanattan örnek vererek bu zıtlığın çok net bir şekilde görülebildiğini söylemiştir. Antik Yunan ve Roma'da mitolojiden esinlenerek yapılan heykellerde Antik Yunan tanrılarının her zaman at arabası üzerinde son sürat gider hallerinin canlandırıldığına dikkat çekmiştir. Doğudaysa İslam dünyası hocaların, Çinliler ve Hindulardaysa Buda rahiplerinin etrafında bağdaş kurup oturmakta, hareket etmemekteydi. Osmanlı'nın da bağdaş kurmuş

⁷⁰ "Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı", *Açık Söz*, S.556, (16 Ağustos 1922):1-2.

otururken yenileşme yoluna girmesini sağlayan şey askeri anlamda Batı'dan geri kaldığını anlaması olmuştur. Devlet, bir şeyleri değiştirmesi gerektiğinin idrakine tam manasıyla Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetleriyle yaptığı savaşta yenilince varmıştır. Yunan isyanlarını bastıramayan Osmanlı ordusu kendisine bağlı bir vilayetin kuvvetlerine de yenilince Osmanlı, eski kafada devam edilirse mahvolacağını en çarpıcı şekilde idrak etmişti.⁷¹ Batı ve Doğu'nun din anlayışlarının da bu farklılığı yaratmada etkili olduğunu düşünmüştür. Müslümanların dini anlayışlarına göre insanın dünyada geçici bir yaratık olduğunu bilerek yaşadığını bu yüzden gözünü hep ölüme, mezara ve öteki âleme diktiğini söylemiştir. Batı'da ise bu durum tam tersiydi. Batı hayata ve neşeye bakmakta, Türk insanı da böyle olmak istemekteydi: *"Evet, mütecedditleriz, Garpciyiz, Şarkta Garbin mümessilimiz ve gözlerimiz ölüme değil hayata bakar."*⁷²

Eğitimde olduğu gibi devletin genel itibarıyla bütün kurumlarıyla modernleştirilmesi meselesinde de eski-yeni mücadelesini öne çıkarmıştır. Yeni Avrupa, Batı medeniyeti olarak ele almış, Amerika ve Avustralya'yı da Avrupa'nın bir uzantısı şeklinde görmüştür. Bu nedenle bu iki kıtanın Avrupa gibi mamur olduğunu belirtmiştir. Asya, Afrika gibi eski medeniyetlerin, yerel inanç ve adetlerine sarılarak Batı'ya karşı durduklarını söylemiştir. Bu eski medeniyetlerin Batı medeniyetine karşı durmasına rağmen zaman içinde onun gücüne yenildikleri, onun tarafından istila edildikleri gerçeği üstünde durmuştur. Osmanlı'nın yenileşme hareketinin II. Mahmut'la birlikte ciddi bir şekilde hissedilmeye başlandığını söyleyerek II. Mahmut'un yapmak istediği yenileşme hareketini hedeflediği seviyeye getiremediğine ama çağdaşı olan Rus Çarı Büyük Petro'nun bu modernleşme çabasını Rusya'ya uygulayabildiğine dikkat çekmiştir. Neden II. Mahmut'un değil de Büyük Petro'nun başarılı olduğu sorusunun bu konuyla ilgilenenler tarafından şöyle cevaplandırıldığını aktarmıştır: *"Büyük Petro genç ve mazisi olmayan bir milleti Garbe doğru sürüklemek istedi. Çünkü Ruslar yeni bir şey almak için eski bir şey feda etmeye mecbur değildiler. Türklerse eski bir medeniyete mensuptular. Onların kendi medeniyetlerini terk ederek diğer bir medeniyete girmeleri daha zordu. Bunun için Sultan Mahmut takatsiz bir yük altına girmişti. Ruslar Garp medeniyetini kısmen cebr ile aileden başlayarak hükümete varıncaya kadar her şeye uyguladılar."*⁷³ Ona göre Türkler de Ruslar gibi kurtuluşun tek çaresinin Batı medeniyetinden geçtiğini görmeli ve ona göre hareket

⁷¹ "Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı", *Açık Söz*, S.557, (17 Ağustos 1922):1-2.

⁷² "Türk Ocağında", *Yeni Mecmua*, C.4, S.78, (15 Haziran 1923):249.

⁷³ "Garp Medeniyeti ve Garbe Doğru", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.669, (24 Kasım 1922):2.

etmeliydi.⁷⁴ Hamdullah Suphi Bey, Batı medeniyetinin ulaştığı seviyenin neler yapabileceğinin I. Dünya Savaşı'nda görüldüğünü anlatmıştır: *"Bugünkü harp, Avrupa medeniyetinin ne inanılmaz bir kudrete ne eğrilmez bir iradeye malik olduğunu hayretler verecek bir sarahat ve şiddetle ispat etti. Refah ve saadetin her cinsini tatmış koskoca milletler vatanlarının mihrabı önünde onların şerefi için senelerdir milyonlarca çocuklarını yatırıp kesiyor, her millet en kutsi davasını ortaya atmış güzelliğine hayran olmamak elden gelmeyen bir kahramanlıkla şikâyetsiz uğraşıp duruyor."*⁷⁵ Savaş sonrasında Osmanlı, İtilaf Devletleri tarafından işgale uğramasına rağmen Batılı devletlerin Türkler için barış masasına adil bir anlaşmayla geleceklerine inanmıştır. Adil olacaklarına inandığı için Osmanlı topraklarını Yunanlıların işgal etmesinden önce İngilizlerin, Fransızların ya da Amerikalıların işgal etmesini yeğlediğini Sultan Ahmet Mitinglerinde dile getirmiştir.⁷⁶

Hamdullah Suphi Bey, Doğu'nun benimsediği fikirler dışında bir fikrin ülkeye girmesinin katiyen istenmediğini, girdiği vakit bu bize olmaz denilerek kestirilip atıldığını dile getirmiştir. Ona göre muhafazakârlar Batı'yı istemeseler bile buna engel olamayacaklarını öne sürmüştür. Çünkü değişim çoktan başlamıştır, Türk milleti yüz yıl önceki yerinde değildir, çok yol kat etmiştir ve etmeye de devam edecektir. Ona göre bu önüne geçilemez bir süreçtir. Toplum ilk başta değişikliklere alışamaz, kabul etmez ama süreç ilerledikçe, örnek alınan medeniyet o topluma entegre oldukça bu istememe hali yavaş yavaş azalır, sonunda da kaybolurdu: *"Galiba değişmeyen, Asya her yerden fazla değişiyor. Yüz sene zarfında kaç Avrupa yapımı müessesese, usul, kıyafet alışılmış, kabul edilmiş hatta halkın iltizamına mazhar milli bir malımız olmuştur?"*⁷⁷ Batı'yı örnek almanın Türk milletinin özünü korumak konusunda da olumsuz bir etki yaratmayacağını ileri sürmüştür. Ona göre Avrupa'nın içinde birçok milletten insan vardır ve hepsi de kendi milli kimliklerini muhafaza edebilmişlerdir. Batı'da Orta Çağ'da yaşanan

⁷⁴ "Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı", *Açık Söz*, S.557, (17 Ağustos 1922):1-2.

⁷⁵ Hamdullah Suphi, "Kuruluş Bayramı", *Türk Yurdu*, C.11, S.22 (18 Ocak 1917):3295-3297.

⁷⁶ Kemal Arıburnu, *Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri*, (Ankara: Yeni Desen Matbaası,1975),31-68.

⁷⁷ "Türklük Şunu: Ankara'da Türk Ocağı'nın Açılması", *Türk Yurdu*, S.4, (15 Haziran 1923):117-128.

mezhep çekişmeleri bu yeni milliyetleri vücuda getirmiştir.⁷⁸ Batı içindeki milletler arasında da benzerlikler ve farklılıklar olduğunu, zaten Avrupa'yı Avrupa yapan özelliğin bu olduğunu eklemiştir: "*Hars ayrılığını vücuda getiren din, mezhep, ahlak, halkiyat farkları göze çarpar. Garp medeniyetinin tesirleri yama gibi birbirine eklenmiş milletleri çözmüş, ayrı parçalar haline koymuştur.*"⁷⁹

Hamdullah Suphi Bey, istenilen kısımların alındığı, istenilmeyen kısımların bırakıldığı bir örnek alma sürecinin mümkün olamayacağını düşünmüştür. Türk toplumunun korkusu ona göre şudur: Yeni bir medeniyeti toplum kabul edecek mi? Kabul ederse artık o toplum eskisi gibi olabilir mi? "*Etrafımızda yerini muhafaza etmek isteyen bir medeniyetle yeniden girip yerleşmek isteyen bir medeniyet arasında bir muharebe olmuştur. Biz bu muharebenin enkazı ortasında duruyoruz. Asıl mesele yeni kıyafet, mektep, ordu, hükümet ve aile şeklinde cemiyetimizde tekerrür etmek isteyen bu Garp medeniyeti bizim dini ve milli benliğimiz üzerinde nasıl tesirat husule getiriyor? Budur.*"⁸⁰ Ona göre bu endişe yersizdi. Türkler Batı medeniyetini topluma entegre ettikleri zaman kendi benliklerini kaybetmeyeceklerdi. Çünkü Türk toplumunda dil ve din birliği mevcuttu. Kendi düşüncesine göre bu iki unsur Türk toplumunun köklerinin çok derinindeydi ve hiçbir güç bu gerçeği değiştirmeye yetmeyecekti.⁸¹ Zaman içinde Türk toplumunun yüzünü Batı'ya dönmesi gerektiğini anlayacağını, gerici zihniyeti önüne katarak sürükleyeceğini dile getirmiştir.⁸² Ona göre Türklerin savaşlara, göçlere, büyük nüfus kayıplarına, yenilik karşıtlarına rağmen tamamen tarumar olmamasının sebebi Batı'dır. Osmanlı'nın başlattığı yenilikçi anlayış sayesinde Batı'dan bazı müesseseler ve uygulamalar alınmuş, Türkler en zor zamanlarda bile ayakta kalmayı başarabilmişlerdir. Yine de memleket tamamen kurtulmuş değildir çünkü Batı medeniyeti tamamen memlekete mal edilememiştir: "*Memleketimiz hem büsbütün kurtulmamıştır hem büsbütün yıkılmamıştır. Kurtulmamıştır çünkü aldığımız medeniyet yarımdır. Yıkılmamıştır çünkü yarım olsa da yine aldığımız bir medeniyet var.*" Ona göre Batı medeniyetinden korkmak değil memnun olmak lazımdı. Çünkü Batı gittiği her yere ileride kendi başına bela olacak sebepleri de götürmekteydi. Hâkimiyet kurmaya çalıştığı yerlerdeki halkı daha dindar, daha

⁷⁸ "Milliyet Düsturları: Dil Birliği-Din Birliği, Türk Kimdir ve Türk'te Ne Arıyoruz?", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.696, (26 Aralık 1922):2.

⁷⁹ "Garp Medeniyeti İçinde Benliğimiz Ne Olacak?", 2.

⁸⁰ "Garp Medeniyeti İçinde Benliğimiz Ne Olacak?", 2.

⁸¹ "Garp Medeniyeti ve Garbe Doğru", 2.

⁸² "Kastamonu'dakilere Cevap", *Hâkimiyet-i Milliye*, S.726, (30 Ocak 1923):4.

Tansu ŞANA

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türk Toplumunun Modernleşme (Batılılaşma) Sürecine Dair Fikirleri (1908-1923)

milliyetçi yapmakta, bunun sonucunda da halk Batı'nın sömürgeci emellerine karşı durmak için kendi içinde birlik beraberlik sağlamaya çalışmaktaydı. Hürriyet aşkının geldiği yere bağımsızlık azmi de gelmekteydi ve bunu sağlayan bizzat Batı'nın kendisiydi.⁸³

Sonuç

Osmanlı'nın kurtuluşu için öne sürülen fikir akımları hem ortaya çıktıkları dönemde hem de daha sonrasında uzunca bir zaman tartışılmıştır. Ortak amaç devletin tekrar nasıl düzluğe çıkacağı sorusuna yanıt bulmaktır. Ancak bu cevap aranırken ortaya konulan çözüm yolu dört tarafa ayrılmıştır. Bu akımlar içerisinde İslamcılık ve Batıcılık gibi birbirlerine zıt kutuplarda bulunan fikirlerin yanı sıra Türkçülük ve Batıcılık gibi birbirlerine yaklaşan fikirler de olmuştur. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi Türkçülük akımının önde gelen aydınlarının fikirlerinde de Batıcılıkla kesişen noktaların olduğuna değinmiştik. Onlar gibi Türkçülük akımını destekleyen Hamdullah Suphi Bey de Batıcılığa yakın durmuştur. Batılılaşmayla ilgili 1908'e uzanan en erken tarihli yazılarında bile Batılılaşma düşüncesine sıcak baktığı, eğitim, dil, Türk kadını, devletin tekrar yapılandırılmasında izlenecek yol gibi tartışmalarda Batıcıların görüşlerini paylaştığı görülmektedir. 1908'de 20'li yaşlarının başında olan, düşüncelerini gazete ve dergilerde yeni yeni yayınlamaya başlayan Hamdullah Suphi Bey, genç yaşlarından itibaren toplumsal konularla ilgili fikirlerini açıkça ortaya koymuştur.

Türk Ocakları da Türk toplumunun modernleşmesiyle ilgili bu fikirlerini somutlaştırdığı bir cemiyet şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hem Osmanlı zamanında hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra uzun bir süre başkanlığını yaptığı bu cemiyetin özellikle Türk kadınıyla ilgili öncü bir rol oynadığı görülmektedir. Hamdullah Suphi Bey'in Ocakların Batıcı olarak öne çıkmasını arzu ettiği için bu konuyla ilgili çabaladığını vurgulaması, Batılılaşmayla ilgili düşüncelerinin sadece gazete ve dergi sütunlarında kalmasını istemediğini, somut adımlar atarak hayata geçirilmesi için uğraştığını

⁸³ "Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı", Açık Söz, S.557, (17 Ağustos 1922):1-2.

da göstermektedir. Kalabalık bir ailede büyümesi, ailesindeki kadınları gözlemlemesi kadınların sorunlarını tespit etmesini ve çözümler sunmasını kolaylaştırmıştır.

Eğitim ve dil konusundaki fikirlerinde de Batıcı yanı ortaya çıkmıştır. Bu iki konuya da bir öğretmenin bakış açısıyla yaklaştığı açıktır. Darülfünun, Darülbedayi gibi birçok okulda öğretmenlik yapmış olması eğitimle ilgili eksiklikleri daha yakından tespit etmesine olanak tanımıştır. Batı'yı bu iki konuda takip edilmesi gereken bir medeniyet şeklinde tasvir etmiştir. Osmanlı'nın açtığı modern okullara atıf yapmıştır çünkü Batı okullarının eğitimine en yakın olarak bu devlet okullarını görmüştür. Osmanlı'nın eski eğitim sistemi içinde çırpınarak Batı'ya yetişemeyeceğini defalarca dile getirmiştir. Batılı eğitimle ilgili üzerinde durduğu konu sadece eğitim değildir. Batılıların çocuklarına hem zihinsel hem de bedensel eğitim verdiği hususuna da ayrı bir parantez açmıştır. Kadınlarla ilgili tespitlerinde üzerine basarak durduğu iki husus göze çarpmaktadır: Güneş ve temiz hava. Çocuklar için de aynı iki şeyi vurgulamakla beraber bunlara yeni bir unsur daha eklemiştir o da spordur. Dilde sadeleşme olması gerektiğini düşünmektedir. Osmanlıcanın halkın iletişim ihtiyacına cevap veremediğinin farkındadır. Bu dönem yazılarında kendisinin de daha sade bir dil kullandığı dikkat çekmektedir. Almanlar, Ruslar gibi birçok milletin dillerini kötü, kaba bularak konuşmaktan çekindiklerini söylemesi ancak Batılılaşma sonrası bu milletlerin ana dillerini konuşmaktan gurur duyduklarını vurgulaması önemlidir. Türkçenin de kötü ve kaba bir dil olmadığını, eğer Batı medeniyetinin pozitif etkisi Türkçeye de yansırsa herkesin konuşmaktan zevk alacağı bir dile dönüşeceğini anlatmak istediği açıktır. Eğitim ve dille ilgili 1900'lerin başında sahip olduğu bu düşüncelerini 1920-1921 yılları arasında yaptığı ilk Maarif Vekilliği zamanında da devam ettirmiştir. Ancak artık dışarıdan bakan bir gözle fikir beyan eden değil, önemli bir bakanlığın başı sıfatıyla Batıcıları ve muhafazakârları eğitim konusunda ortak noktada buluşturmak için uğraştığı görölmektedir. Devletin yeniden yapılandırılması konusundaysa cevabını bulmak istediği soru şudur: Ruslar Batı'yı takip ederek olumlu anlamda değişmiştir, Osmanlı da bunu yapamaz mıydı? Fikir akımlarını birbirleriyle karşı karşıya getiren temel soru onun da kafasını kurcalamıştır. Osmanlı bunu yapabilir miydi? Yaparsa toplum benliğini kaybeder miydi? Yoksa Batı'nın sadece bilim ve tekniği mi alınmalıydı? Hamdullah Suphi Bey de bu tür sorularla bocalamıştır, çekincelerini dile getirmiştir ve şu kanaate varmıştır: Batı her konuda örnek alınabilirdi ancak bu örnek alma kendi deyimiyle "Frenk

Tansu ŞANA

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türk Toplumunun Modernleşme (Batılılaşma) Sürecine Dair Fikirleri (1908-1923)

özentiliği" ya da "Batı taklitçiliği" gibi bir eksene kaymamalıydı. Eğer bu şart sağlanabilirse o zaman toplum özünü ve benliğini kaybetmezdi.

Batı'dan başka bir çıkış yolu olmadığı fikri, gülü seven dikenine katlanır misali Batı'nın her şeyiyle Türk toplumuna entegre edilmesi gerekliliği, çağdaş uygarlığın Batı uygarlığı olduğu konusundaki inancı Batıcı aydınlar gibi Hamdullah Suphi Bey'in düşüncelerinde de yer almaktadır. Osmanlı'yı kurtarmak için ortaya atılan fikir akımlarını destekleyenler bazen kendi içlerinde de farklı düşüncelere sahip olmuşlar, birbirleri arasında geçirgenlikleri olan başka fikirleri de benimsemişlerdir. Bu geçirgenlik nedeniyle nasıl ki Kılıçzade Hakkı Bey Garpcı-Türkçü olarak görülmüşse Hamdullah Suphi Bey için de Garpcı-Türkçü tanımlaması yapılabilir. Çalışma boyunca ortaya konan veriler ışığında Türkçü kimliğiyle tanınan Hamdullah Suphi Bey'e farklı bir pencereden bakıldığında, fikirlerinin Batılılaşmaya da yakın olduğu kanaatine varılmıştır.

Bu çalışmanın literatürde tespit edilen eksikliği tamamlama amacının dışında ileride bu konuyla bağlantılı olarak çalışılabilecek farklı araştırmalar için de yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Uzun bir süre CHP'de siyaset yapan Hamdullah Suphi Bey'in aynı dönemde Türk Ocakları Başkanlığı da yapması parti içindeki konumunu önemli bir noktaya taşımıştır. Ancak 1940'ların sonlarına doğru din eğitimi, türbelerin açılması gibi bazı konularda partisiyle ters düşmüş, sonunda CHP'den ayrılmış, siyasi hayatını DP'de devam ettirmiştir. Bu tartışmaların yaşandığı dönemde öne sürdüğü bazı fikirler nedeniyle gençlik yıllarında bambaşka fikirlere sahip olduğu iddia edilmiştir. Hamdullah Suphi Bey'in gençlik yıllarına odaklanan bu çalışmadan yararlanılarak 1923 sonrası Batılılaşmayla alakalı fikirlerini ele alan, gençlik ve olgunluk dönemlerini bu konu çerçevesinde karşılaştıran, farklı dönemlerdeki Batılılaşma görüşlerinde bir değişiklik olup olmadığını inceleyen, bu konuyla ilgili fikirlerinin Türkçülük akımını destekleyen diğer aydınların fikirleriyle uyuşup uyuşmadığını ortaya koyan yeni çalışmaların yapılabilmesine inanılmaktadır.

(ATAD)

Kaynakça

- Abou-El-Haj, R. A. (2006). *Modern Devletin Doğası: 16.Yüzyıldan 18.Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Adıvar, H. E. (1996). *Mor Salkımlı Ev*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Akcı, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akder, N. (1966). "Hamdullah Suphi Tanrıöver'de Milliyet Fikri ve Milliyetçilik Mefkuresi, *Türk Kültürü Dergisi*, S.45, 747-789.
- Altıntaş, R. (2008). "Batılılaşmış Bir Doğulu: Kılıçzade Hakkı ve Projesi", *Eskiye Dergisi*, S.8, 93-102.
- Arıburnu, K. (1975). *Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri*. Ankara: Yeni Desen Matbaası.
- Baydar, M. (1968). *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*. İstanbul: Menteş Kitabevi.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.
- Berktaş, F. (2007). "Doğu ile Batı'nın Birleştigi Yer: Kadın İmgisinin Kurgulanışı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, 278-281. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çam, İ.D. (2013). "II. Meşrutiyet Dönemi Garpcılık Fikrinin Cumhuriyet'in Düşünsel Temellerine ve Eğitime Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 61-87.
- Çelik, E. T. (2019). "Kılıçzade Hakkı'nın Yazılarında Din ve Laiklik", *Turkish Studies CUIDES*, C.14, S.5, 253-276.
- Çiğdem, A. (2007). "Türk Batılılaşmasını Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Başkalığı, Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, 68-73. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, M. (2010). "Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Eğitim ve Kültür Anlayışı", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 226.
- Edip, E. "Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesail-i Muhtelif Hakkındaki Nokta-i Nazarları I", *Sebilürreşad (Sırat-ı Müstakim) Dergisi*, C.19, S.477, 23 Nisan 1921, 90-92.
- Edip, E. "Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Maarife Müteallik Mesail-i Muhtelif Hakkındaki Nokta-i Nazarları II", *Sebilürreşad (Sırat-ı Müstakim) Dergisi*, C.19, S.479, 7 Mayıs 1921, 108-110.
- Eski, M. (1997). "Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Kastamonu'da Yapılan İki Mülakat", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.8, S.37,89-98.

(ATAD)

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türk Toplumunun Modernleşme (Batılılaşma) Sürecine
Dair Fikirleri (1908-1923)

- Eski, M. (1997). "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Kastamonu'da Verdiği Konferans", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.8, S.38,501-519.
- Georgon, F. (2006). *Sultan Abdülhamit*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Göçek, F. M. (2002). "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım", çev. Defne Orhun, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, 63-77. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güven, C.-Boyras, E. Z. (2016). "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in İlk Maarif Vekilliği Dönemi Faaliyetleri", *OPUS: Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.10, 286-317.
- Güzel, A. (1988). "İlk Milli Eğitim Bakanlarımızdan Hamdullah Suphi Bey ile Maarif Üzerine Bir Konuşma", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.2,355-360.
- Hakkı, K. (1912). "Pek Uyanık Bir Uyku". *İçtihat Dergisi*, S.55, 1226-1228.
- Kahraman, H. B. (2007). "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, 125-133. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kapluhan, E. (2014). "1921 Maarif Kongresi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.8, 124-132.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, A. F. (1991). "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Dağ Yolu Adlı Kitabında İleri Sürülen Fikirler", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, 43-66.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de Din ve Siyaset: Makaleler 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nami, K. "İzmir Seyahati 3", *Türk Yurdu Dergisi*, C.5, S.6, 11 Aralık 1913, 1032-1036.
- Somel, S. A. (2009). "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, 88-117. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Suphi, H. "Kadınlarımıza". *Yeni Gazete*, S.32, 2 Temmuz 1908, 2.

- "Beyrut", *Türk Yurdu Dergisi*, C.14, S.5, 16 Mart 1918, 139-142.
- "Bir Mesele-i Hayatiye", *Hak Gazetesi*, S.99, 20 Haziran 1912, 1-2.
- "Bizde Nesailik", *Hak Gazetesi*, S.71, 23 Mayıs 1912, 1.
- "Kuruluş Bayramı", *Türk Yurdu Dergisi*, C.11, S. 22, 18 Ocak 1917, 3295-3297.
- "Mekteplerimizde Hıfzıssıhha", *Resimli Kitap Dergisi*, C.2, S.7, 13 Nisan 1909, 731-739.
- "Mekteplerimizde Hıfzıssıhha Mabadı", *Resimli Kitap Dergisi*, C.2, S.8-9, 13 Mayıs 1909, 828-831.
- "Zavallı Kadınlarımız", *İfham Gazetesi Haftalık Edebi İlave*, S.1, 18 Ağustos 1919, 6-7.
- Tanrıöver, H.S. (1987). *Dağ Yolu 1*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Taşbaş, F. A. (2020) "Esir Olmak mı Esirden Doğmak mı Zor? Türk Edebiyatında Esir Annelerin Edebiyatçı Çocukları", *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, S.21, 89-105.
- Tunaya, T. Z. (1960). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Yedigün Matbaası.
- Tunaya, T. Z. (1998). *İslamcılık Cereyanı 2*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Uyanık, E. (2014). "II. Abdülhamit'in Eğitim Politikaları: Gidişimiz Saadet ve Terakki Yoludur", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.59, 1516-1523.
- Üstel, F. (1997). *İmparatorluktan Ulus-Deölete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- "Hamdullah Suphi Beyefendiyle Mülakat", *Açık Söz Gazetesi*, S.472, 29 Nisan 1922, 2.
- "Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı", *Açık Söz Gazetesi*, S.556, 16 Ağustos 1922, 1-2.
- "Hamdullah Suphi Bey'in Konferansı", *Açık Söz Gazetesi*, S.557, 17 Ağustos 1922, 1-2.
- "Maarifimize Umumi İstikametler: Hamdullah Suphi Bey Ne Diyorlar?", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, S.668, 23 Kasım 1922, 2.
- "Garp Medeniyeti ve Garbe Doğru", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, S.669, 24 Kasım 1922, 2.
- "Garp Medeniyeti İçinde Benliğimiz Ne Olacak?", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, S.670, 26 Kasım 1922, 2.
- "Maarifimizin Umumi Hedefi Milli İktisattır", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, S.671, 27 Kasım 1922, 2.

Tansu ŞANA

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Türk Toplumunun Modernleşme (Batılılaşma) Sürecine
Dair Fikirleri (1908-1923)

- "Milliyet Düsturları: Kilise ve Mekteplerin Ayırıcı Telkinatına Terk Ettiğimiz
Hristiyanlar Mühim Bir Kesim İtibariyle Kısmen Türk'tür", *Hâkimiyet-i
Milliye Gazetesi*, S.694, 24 Aralık 1922, 2.
- "Milliyet Düsturları: Dil Birliği-Din Birliği, Türk Kimdir ve Türk'te Ne
Arıyoruz?", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, S.696, 26 Aralık 1922, 2.
- "Muallime ve Muallimler Derneği Konferansları", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*,
S.715, 17 Ocak 1923, 2.
- "Kastamonu'dakilere Cevap", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, S.726, 30 Ocak 1923,4.
- "Türklük Şuunu: Ankara'da Türk Ocağı'nın Açılması", *Türk Yurdu Dergisi*, S.4,
15 Haziran 1923, 117-128.
- "Türk Ocağında", *Yeni Mecmua*, C.4, S.78, 15 Haziran 1923, 249-250.
- Yıldız, A. (2002). "Hamdullah Suphi Tanrıöver", *Modern Türkiye'de Siyasi
Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, 642-650. İstanbul: İletişim
Yayımları.

(ATAD)

- 141 -